

BEKTAŞİLİKTE GİYSİ VE SEMBOL OLARAK TÂC

Fahri MADEN*

Özet

Bektaşilikte tâc önemli bir giysi ve semboldü. Tâc özel bir törenle giyilir ve manevi anlamlar ihtiva ederdi. Tâc giymek Bektaşilikte olgunluğa ulaşmak için muhakkak yerine getirilmesi gereken yedi farzdan biriydi. Bu itibarla tâc, özel bir törenle giyilirdi. Tâc giyebilmek için bazı kötü huylardan arınmış ve belli bir olgunluğa ulaşmış olmak gerekiyordu. Bektaşilikte Elifî tâc, Edhemî tâc, Şemsi tâc ve Hüseyinî tâc gibi çeşitli tâclar mevcuttu. Bunlar şekil yönüyle iki, dört, beş, yedi ve on iki dilimden meydana geliyordu. Ancak aralarındaki fark sadece şekilden ibaret değildi. Her biri tarihî süreçleri ve ifade ettikleri anlamlar yönünden birbirlerinden ayrılıyordu. Elifî tâc iki dilimliydi ve Hacı Bektaş Veli tarafından giyilmişti. Dört dilimli tâc giymek Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamayı ifade ediyordu. On iki dilimli tâc ise On İki İmam'ı temsil ediyordu ve ayrıca on iki kötü davranıştan kurtulmayı simgeliyordu. Bu çalışmada Bektaşilikteki tâc kavramı ele alınıp Bektaşilerin tarih boyunca kullandıkları tâc çeşitleri tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşilik, Derviş Kıyafetleri, Tâc, Tâc Çeşitleri.

CROWN AS CLOTHING AND SYMBOL IN BEKTASHISM

Abstract

Crown is an important clothing and symbol in Bektashism. Crown is worn with a custom and function and contain spiritual meanings. Wearing crown was one of than the seven “farz”, necessary in Bektashism. In this respect, the crown was worn in a private ceremony. To wear a crown, one should have saved himself of bad habits, and should have reached certain maturity. There were several types of crowns as Elifî crown, Edhemî crown, Şemsi crown and Hüseyinî crown in Bektashism. These are consisted of various aspects such as shape two, four, five, seven and twelve slices. But that is not the only difference among them. Each one has specific meanings expressed in terms of historical processes and separated from each other. Elifî crown was two-slice and it was worn by Hacı Bektaş Veli. “Wearing four-slice crown meant that there is no power than God.” represented the Twelve Imams. Furthermore, it symbolized the twelve to get rid of bad behavior. In this study, the concept crown in Bektashism is dealing, throughout history several crowns use of Bektashi dervishes tried to determine.

Keywords: Bektashism, Dervish Costumes, Crown, Types of Crown.

* Dr., Tarih Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara/Türkiye, fahri_maden@hotmail.com

Giriş

Tâc, cihaz-ı fakr ve cihaz-ı tarikat denilen giysi ve sembollerden biri olup tarikat başlıklarının önemli bir grubunu tâc-ı şerifler oluşturmaktaydı. Tâc sözcüğü üç harften ibaret olup tâ harfinin tamamlığa, elif harfinin doğruluğa ve cim harfinin cemale işaret ettiği bildirilmiştir (Eşrefoğlu Rumî, 2002: 55).

Tarikatlarda tâc, kutsal olarak nitelenmekte ve kutsallığı Hz. Peygamber'e bağlanmaktaydı. Keza Hz. Peygamber miraca yükseltildiğinde kendisine Cebrail vasıtasıyla gönderilen çeyizde tâc da bulunmaktaydı (Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, 2005: 24). Bununla birlikte Ebul-Kasım Gürgani'ye gelinceye kadar meşayih tâc giymez, sarık sarardı. Nitekim onunla birlikte tâc giyme âdeti başlamıştı. Tarikatların bazılarında tâc, hırka ile birlikte giydirilirdi. Şeyhin müridin başını tâc ve sırtını hırka ile donatmasından maksat ona bütün iyi huyları giydirmektir (Pakalın, 2004-III: 371; Atasoy, 2005a: 154, 157).

Tâc ve külâhlar üzerindeki dikey iniş şeklindeki, dilim dilim görüntü veren alametlere *terk* veya *terek* adı verilirdi. *Terk*, Arapçada *terk* etmek anlamına geliyordu (Cebecioğlu, 2005: 625). Zamanla tâcların biçimi, rengi değişerek farklılaşmış, tarikatların birbirinden ayrılmasını sağlayacak bir yapı kazanmıştı. Bu itibarla tâca bakarak giyen kişinin hangi tarikattan olduğu anlaşılırdı. Terksiz tâclar olduğu gibi bazı şeyhler tâclarına bir *terk* yapmışlardı. Bu, Allah'ın birliğine ve birliği sevdiğine delalet ediyordu. Bazıları ise dünya ve ukbanın terkine işaret olmak üzere iki *terk* yapmışlardı. Bir kısmı tevhid-i efal, tevhid-i sıfat ve tevhid-i zata delalet etmek üzere üç, diğer bir kısmı rubaiyata yani ulûm, nüfuz, tabayi ve anasıra işaret olmak için dört, bir kısmı havas-ı hamse veya İslam'ın şartlarına veya beş vakit namaza delalet etmek üzere beş *terk* yapmışlardı. İmanın şartlarına işaret için altı, yedi esma için yedi, kelime-i tevhidin harflerinin sayısını veya On İki İmam'ı hatıra getirmek amacıyla on iki *terk* yapanlar olmuştu. Hatta *terkin* sayısını on üç, on dört, on yedi, on sekiz, on dokuz, yirmi dört ve yirmi sekize çıkaranlar da vardı. Bu şekilde tâcın muhtelif şekilleri bulunduğu gibi tâca sarılan sarıkların renk ve şekilleri de değişirdi. Tarikatların bazıları beyaz ve yeşil sarık kullanırken bazıları siyah veya kırmızı kullanırlardı (Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, 2005: 39-106; Pakalın, 2004-III: 371-372; Björkman, 1970: 614; Atasoy, 2005a: 154-208).

Tarikatlarda tâc, marifetin simgesi olarak görülmekteydi. Bu itibarla Bektaşilikte de şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kavşaklarından üçüncüsüne tekabül eden marifet makamında tâc en önemli simgeydi. Mürşit, yani eğitici olabilmenin yegâne gereği marifet tâcını giymektir. Babalar, halifebabalar ve dedebaba tâchl olduğu gibi dervişler de tâc giyerlerdi. Bektaşilerde ilk muhiplik aşamasında bir müddet arakiye¹ giyilir, daha sonraki aşamada yani dervişliğe geçişte dede veya dedebaba

tarafından tekbir edilen tâc giyilirdi (Gülçiçek, 2004: 1190). Arakiye giyen bir kişi önce Hacıbektaş'taki hanbağında ve sonra da dedebağında bir süre hizmet ederdi. Bu süreç dervişlik için bir ön hazırlıktı (Cebecioğlu, 2005: 252). Bektaşilerde derviş olmaya ikrar veren, fakat kendisine derviş olma töreni ile taç giydirilmeyen ve tekkede arakiyye ile hizmet eden kişilere kalender adı verilirdi (Cebecioğlu, 2005: 343). Dervişlerin giydikleri tâc, sarıksızdı. İç astarı olan patiska kenardan dışa doğru kıvrılarak giyilirdi. Baba tâcının üzerine yeşil bir sarık (destâr-ı şerif) sarılırdı. Bu yeşil sarık üç veya on iki defa dolandırılırdı. Halifebaba ve dedebabaya gelince onların tâcında sağ tarafta sarığın ucu omuza doğru sarkık bırakılıp buna taylasan adı verilirdi (Eröz, 1977: 276; Temren, 2010: 29; Revnakoğlu, 2003: 41-42).

Tâc Çeşitleri ve Tarihî Serüvenleri

Bektaşilikte tâc, Tanrı'nın sevgili kullarına bir armağanı olarak algılanırdı. Erkânnamelere göre gökten yedi tâc inmiş olup bunlardan ilki beyaz olarak Hz. Adem'e; ikincisi yine beyaz olarak Hz. Nuh'a; üçüncüsü siyah olarak Hz. İbrahim'e; dördüncüsü sarı olarak Hz. Musa'ya; beşincisi mavi olarak Hz. İsa'ya; altıncısı yeşil olarak Hz. Muhammed'e ve yedincisi kırmızı olarak Hz. Ali'ye sunulmuştu (Koçak, 2005: 96; Korkmaz, 2003: 407).

Bektaşilikte tâc, tâc-ı ârif ve tâc-ı câhil olmak üzere iki adetti. Tâc-ı ârif sultân-ı enbiyaya ulaşip ispatını bilenler tarafından giyilirdi. Tâc-ı câhil ise Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye erişemeyip ispatını bilmeden yani taklit ile giyilmiş olandı (*Bektaşî Tarikatına Ait Usul Âdâb Âyinler Mecmuası*, 1284: 27b-28a; Koçak, 2005: 95; Özcan, 2007: 30).

Bektaşilikte şekil açısından da birbirlerinden farklı tâclar kullanılmıştı. Bunlardan iki terkli, dik tepeli ve yassı olana tâc-ı Elifi adı verilirdi (Pakalın, 2004-I: 520). Bu tâc şekli Hacı Bektaş Veli'nin türbesindeki sanduka üzerinde görülmekteydi. Ancak özellikle Babagan Bektaşiler Pir'e karşı edebe riayet etmek maksadıyla bu tâcı giymezlerdi (Sunar, 2003: 161). Zira Hacı Bektaş Veli'nin bu tâcı giydiği ve Kızıldeli Sultan'ın başına aynı tâcdan koyup onu Rumeli'nin fethi için gönderdiği rivayet edilmektedir (Yıldırım, 2010: 168).

Velayetname'de Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinin de elifi tâc giydikleri ve kendisinin Osman

Resim 1. İki Terkli Elifi Tâc Örnekleri

Gazi'ye kılıç kuşatıp tekbirle Elifi tâc giydirdiği, böylece âdeta hükümdarlığını onayladığı yazılıdır. Velayetname'de olay, şu şekilde anlatılmaktadır: “O civardaki keçeciler yünden tâc içine keçeler yaparak Hünkâr'a getirirler ve onun hayır duasını almaya çalışırlardı. Bu keçecilerden birisi uzun bir elifi tâc yapmıştı. Onu alıp Hünkâr'ın yanına getirdi. Hünkâr oldukça uzun ve sivri olduğunu görünce başa giyilecek gibi olmadığını fark etti. Erenler o tâcı ortasından büküp dikti. Tâcı dikip bitirdikten sonra yanındaki pencereye koydu. ‘Bunun sahibi vardır gelir’ dedi. Bu sırada Osman Bey ve adamları geldiler. Hünkâr'ın elini öpüp oturdular... Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Osman Bey'in yüzüne baktı ve ‘Safa geldin Osman'ım, uğur getirdin, başındakini çıkart ve ileri gel.’ dedi. Osman Bey başındaki tâcı çıkarttı, Hünkâr yandaki pencereden, uzun zamandır sakladığı tâcı tekbirleyip başına giydirdi... nasihatler etti... Başındaki tâcımızı gören kâfirler elindeki kılıçları sıkı tutmasınlar, seni kesmesin.” (*Velayetname*, 2010: 719-725). Bu şekilde Hacı Bektaş Velî Osman Bey'e kendi eliyle tâc giydirmiş ve ona muzaffer olması için dualar etmişti.

Bu tâc, karşıdan bakıldığında elif harfi gibi görüldüğünden bu isim verilmişti (Eröz, 1977: 276). Günümüzde Elifi tâc örneklerine Merdivenköy'deki Şahkulu Sultan tekkesinin kapı, çatı ve türbe üzeri gibi yerlerinde rastlanmaktadır (Atasoy, 2005b: 179).

Tâc cennette nurdan bir sandık içinde bulunuyordu. Cafer Sadık'tan rivayet edildiğine göre nurdan sandık içinde bulunan ve kendisi de nurdan olan tâc Hz. Peygamber'e Cebrail tarafından getirilmiş ve Hz. Peygamber bu tâcı giymişti (Eröz, 1977: 276-277).² Hz. Peygamber, bu tâcı Hz. Ali'ye teslim etmiş, ondan sırasıyla Hz. Hüseyin, İmam Zeynelabidin ve İbrahim-i Mükerrerrem hazretlerine geçmişti. Ancak İbrahim-i Mükerrerrem, Emevî halifelerinden Mervan tarafından hapse atılınca Ebu'l-Müslim Mervî Horasan'dan gelip bu eşyaları almış ve İmam Muhammed Bakır'a ulaştırmıştı. Bundan sonra sırasıyla İmam Cafer, İmam Musa Kazım ve İmam Musa Rıza bu eşyaları muhafaza ederek Ahmed Yesevî'ye teslim etmişlerdi. Ahmed Yesevî'nin doksan bin halifesinden her biri beş-on defa bu cennetten gelen eşyaları istemişler, ancak o hiçbirine vermeyip halifelerine “Bunların sahibi var, bizde emanettir. Sahibi zuhur ettiğinde ona teslim ederiz.” cevabını vermişti. Nihayet Hacı Bektaş Velî zuhur edip Ahmed Yesevî'den irşad olunca bu tâc, hırka, seccade ve alem gibi eşyalar, “Babandan miras, cihaz-ı fakrıdır.” denilerek kendisine sağ salim teslim edilmişti (*Vilayetname*, 1990: 15-16; Ahmed Rıfat Efendi, 1293: 215-216; Evliya Çelebi, 1999-II: 25; Gündüz, 2010: 75; Köprülü, 1976: 30). Bir başka menakıba göre Hacı Bektaş Velî Anadolu'ya geldiğinde Rum erenleri onu yakalamak istemişler, bunun üzerine göğe sıçrayıp Allah'ın katına yaklaşan Hacı Bektaş'ı melekler nurdan

yapılmış “kubbe-i elif” ile karşılaşmışlardı. İşte Bektaşilerin giydikleri Elif tâc buradan geliyordu (Birge, 1991: 41; Eröz, 1977: 277).

Müstakimzade, Elifi tâcı Hacı Bektaş Velî'nin Ahmet Yesevî'den dolayı giydiğini, onun da Yusuf Hamedanî'den aldığını ifade etmektedir. Ona göre Hacı Bektaş Velî iç alemde cezbeye kapılıp makam-ı aşka varmış, dünyadaki varlıkların bir elifden ve diğer harflerinde ondan çıktığı bilgisine vâkıf olması hasebiyle tâcını elifi eylemiştir (Müstakimzâde, 2001: 89). Aynı mealde bir anlatım Eminüddin Baba b. Davud Fakih tarafından Risâle-i Kudsiyye adlı eserde dile getirilmektedir. Burada da Hacı Bektaş Velî'nin aşk alemine cezb edildiği ve başında aşkın kisvelerinden elif tâcı bulunduğu, bütün mahlukatın aslının “elif” harfinden ortaya çıktığı anlatılmaktadır (Köprülü, 1976: 111-112).

Aşıkpaşazade'ye göre Bektaşilerin o dönemde iddia etikleri “Yeniçerilerin başındaki tâcın Hacı Bektaş Velî'ye ait olduğu düşüncesi yanlıştı. Zira Yeniçerilerin başındaki ak börk, Orhan Gazi zamanında Bilecik'te ortaya çıkmıştı. Bektaşilerin ak börk giymesine sebep Abdal Musa'nın Orhan zamanında gazalara katılıp Yeniçerilerin arasında bulunmasıydı. Abdal Musa bir Yeniçeriden eski bir börk istemiş, bunun üzerine kendisine eski börk verilmiş, Abdal Musa bunu başına giyerek onlarla beraber sefere çıkmıştı. Sefer sonrası Yeniçerilerden aldığı börk başında olduğu halde memleketine gitmiş, hatta bende gaziler tâcı giyip geldim diye övünmüştü. Halk, başlığının adını sorunca, ona “bükme elif tâc” denildiği cevabı vermişti. İşte Aşıkpaşazade'ye göre Bektaşilerin tâcının hakikati bu şekildeydi (Aşıkpaşazade, 1332: 204-206). Bununla birlikte XVII. yüzyılda Yeniçerilerin başlarına taktıkları başlıklar olarak da “Bektaşî tâcı” (Evliya Çelebi, 2001-IV: 104) ve “Bektaşî üsküfû” (Evliya Çelebi, 2003-VII: 78, 113) gibi başlıklar bulunuyordu.

Bektaşî başlıklarından dört terekli olanına tâc-ı Edhemî (fâhr-ı Edhemî veya Edhemî Horasanî tâc) denirdi. Bu tâc, Nakşilere ait olup teberrüken Bektaşiler giyerlerdi (Sunar, 2003: 161; Saygı, 2007: 301). Tâc-ı Horosani olarak da anılan bu tip tâc örneklerini Hazergrad'daki Bektaşî mezar taşlarında ve Bulgaristan'daki Malkoç Baba türbesinde görmek mümkündür (Mikov, 2009: 89, 95). İlk olarak İbrahim Ethem'in giydiği tâc olduğundan bu isim verilmişti. Eski edebiyatta da *tâc-ı Ethem* tabiri İbrahim Ethem'in tâc ve tahtı terk etmesine kinaye edilirdi (Pakalın, 2004-I: 504, 583).

Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ikinci yarısında Elmalı'daki Abdal Musa tekke ve türbesini ziyareti sırasında buradaki mezarın başucunda masıvayı terk alameti olarak bir beş terekli *tâc-ı bozdoğanı* ile karşılaşmıştı (Evliya Çelebi, 2005-IX: 140-141). Bu durumda Bektaşiler beş terekli tâc da giymişlerdi.

Bektaşilerin kullandıkları yedi terkli tâca ise Şemsi tâc denirdi (Eröz, 1977: 276). XVII. yüzyılda Evliya Çelebi Edirne'ye bağlı Ali Baba Köyü'ndeki Bektaşî tekkesi dervişlerinin yedi terkli tâc giydiklerinin haber vermektedir (Evliya Çelebi, 2003-VIII: 344). Bununla birlikte Brown, Bektaşilerin “Şahbaz-ı Kalenderî” adını taşıyan yedi terkli tâcları bulunduğundan bahsetmektedir. Ona göre yedi terkli tâca bu isim Kalenderîlerin kurucusu adına verilmişti. Hatta bu yedi terkli Bektaşî tâcları İran'da da kullanılır ve adına “Seyyid-i Celali” denirdi. Ayrıca Brown'a göre Belh kralı iken tahtını terk eden İbrahim Edhem'den dolayı yedi terkli tâca Edhemî de denilmekteydi (Atasoy, 2005a: 191). Oysa Edhemî tâc yukarıda izah edildiği üzere dört terkli olanıydı.

Bunlarla beraber Bektaşilerin sekiz terkli tâc giydikleri de vaki olmuştu. Örneğin Üsküdar Karacaahmet'te iki adet sekiz terkli ve form bakımından Bektaşî fahri şeklinde mezar taşı bulunmaktadır. Yine Brown, Hacı Bektaş Veli'nin on iki terkli tâc giydiğini, buna ilave olarak *tâc-ı Cannuş* adını verdiği dokuz terkli ikinci bir tâc yaptığını rivayet etmektedir (Brown, 1868: 150; Atasoy, 2005a: 195).

On iki terekli olan tâca ise tâc-ı Hüseyini, tâc-ı Celali, fahr-ı Hüseyinî veya sadece fahr denirdi. Tâc-ı Hüseyini denilmesinin sebebi Hz. Hüseyin'in On İki İmam'ın başı olmasındandı (Pakalın, 2004-I: 583). Hüseyini tâc, ilk defa Kaygusuz Sultan tarafından kullanılmıştı.³ Bektaşiliğin esas simgesi olan tâc buydu. Bu itibarla Bektaşîye tâcı olarak anılmaktadır (Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, 2005: 87). Dövme, beyaz keçeden yapılan bu tâc, yirmi santim yükseklikte olup üzeri düz bir şekildedeydi. Tâcin tepesinde bir *düğme*, yani *mühür* vardı. Tereklerin birleştiği yer olan ve *gül*, *imame* adı da verilen bu tepe her şeyin vahdet olduğu cem noktası idi. Bu düğme başparmak büyüklüğünde bir yün parçasının üzerine iplik işlenmesiyle meydana getirilirdi. Terkleri meydana getiren ve on iki imama işaret eden keçe ise önce içten sonra dıştan birbirine dikilip sağlaştırlırdı. Bu tâcın lengeri (başa geçirilen kısmı) dört kapıya işaret olmak için dört parça idi (Atasoy, 2005a: 196). Tepesinde düğme bulunmayan ve dilimleri dıştan dikişli olmayan, yine on iki terkli ve lengeri dört dilimli tâca ise *tâc-ı Kalenderî* adı verilirdi (Cebecioğlu, 2005: 343-344).

Resim 2. On İki Terkli Hüseyinî Tâc

Bektaşilikte beyaz keçeden yapılan ve on iki terkli tâc *fâhr* (*fahir*) olarak da isimlendirilmekteydi. Fahr, övünmek ve övünç anlamına gelmekteydi. “Yokluk benim fahrımdır (övüncümdür).” mealindeki hadise dayanarak mutasavvıflar yokluk yolunun yolcuları olduklarını göstermek için başlıklarına bu ismi vermişlerdi (Cebecioğlu, 2005: 240; Atasoy, 2005a: 196). Post makamı sahipleri, yani babalar yeşil tülbentten destârlı fahir giyerlerdi. Muhibler ise yalnız dal tâc denilen destarsız tâc giyerlerdi. Bektaşî tarikatı kollarına göre fâhirlerin şekilleri değişti. Cankuş kolu dokuz, Celâliye kolu yedi, Şâhbâz Veli kolu dört terkli kullanmışlardı. Bektaşî mezar taşlarında bu değişik başlıklara rastlanırsa da genelde başlıklar on iki dilimli fahirlerdi (İşli, 2009: 176).

Balım Sultan, Bektaşilerin derecelerine göre kılık ve kıyafetlerini düzenlenmiş, başlıkların biçimlerini de tayin etmişti. Balım Sultan Bektaşî şeyhlerinin derecelerine göre on iki imamı temsil eden Hüseyinî tâc, yedi imamı temsil eden Elifi tâc ve alt kısmının yarısında pek şişkin olmayan yeşil bir sarık sarılı birer külah taşımaları kuralını getirmişti (Sünkitay, 1956: 1157).

Bektaşî şeyhlerinin tâc giymeleri konusunda Yeniçerilerin de dikkate değer rolleri vardı. Hacı Bektaş Veli tekke ve türbesinin şeyhi olan zat vefat edince yerine geçen baba İstanbul'a gelir, Yeniçeriler onu alay ile Ağa Kapısı'na götürür ve tâcını Yeniçeri Ağası başına geçirirdi (Esad Efendi, 1243: 203; Ahmed Cevdet Paşa, 1309-XII: 180). Bunun dışında da Bektaşilerin Yeniçerilerle ilişkileri ve kader birliği söz konusuydu. 1826 yılında Yeniçeri ocağı kaldırıldığında Bektaşî faaliyetleri de

yasaklanıp tekkeleri kapatılmış, Bektaşiler takibata uğramıştı. Örneğin Hacı Bektaş Veli tekkesinde bulunan 26 dervişten sekizi sürgüne yollanmış, geride kalanların ise başlarından tâcları atılarak ve kendilerinden Nakşî tarikatı üzere olacakları sözü alınarak tekkede kalmalarına izin verilmişti (BOA, C.EV: 464/23489). Bu dönemde Bektaşilere ait mezar taşlarının tâc kısımlarının dahi kırıldığı rivayet edilmektedir (Ahmed Rıfki, 1327-II: 62). Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre bu dönemde Bektaşiler "Sünni kıyafetine girdiler ve meydanda Bektaşî kıyafetinde kimse kalmadı." (Ahmed Cevdet Paşa, 1309-XII: 183) Bazı Bektaşiler ise, on iki dilimli Bektaşî tâcı yerine dört dilimli tâc giyerek kendilerini gizlemeye çalıştılar (Hasluck, 1928: 49).

Resim 3. On İki Terkli Tâclı Nuri Baba

Tâc Giyme Erkânı

Bektaşiler tâc giyme sırasında dinî bir merasim gerçekleştirirlerdi. Tâc giyme çok önemli bir husus olduğundan yapılan merasim de müstesna bir konuma sahipti. Zira Bektaşilikte yerine getirilmesi gereken yedi farzdan yedincisi "Halifeden tâc giymiş olmak"tı (Erkanname-1, 2007: 85). Bu bir liyakat sembolü olup o kimsenin yeterliliğini gösterirdi (Saygı, 2007: 287). Bu merasim sırasında tercüman-ı tâc, tekbîr-i tâc-ı şerîf ve tâc gülbengi okunurdu.

*Her tâc olamaz, fakr u fena şahına sertâc,
Terk ehlinin, ey hâce biraz başı kabadır.*

XIX. yüzyıla ait Mehmet Ali Hilmi Baba Erkannamesi'ndeki tercüman-ı tâc şu şekildedir: “Allah Allah erenler aşkına kemter kemine yüzüm hâk eyledim rûy-ı zemine giyüben Kaygusuz'dan tâc-ı 'izzet hû diyelim erenler demine ber cemâl-i Muhammed kemâl-i Hasan ve Hüseyin ve 'Alî-i bülend râ salavât erenlerden haklı hayırlı himmet şey'en lillah Allah eyvallah” (Erdem, 2011: 251) Bektaşiler baş okuturken “Kaygusuz'dan Giydik Tâcı” diye başlayıp yine tercüman söylerlerdi. Bu tercüman şu şekildeydi: “Bismi şah Allah, Allah! Erenler ceminde kemter kemine. Özümü Hakk eyledim. Ruhi zemine. Giyuben Kaygusuz'dan tâcı izzeti. Hü diyelim gerçeklerin demine. Ber cemel-i Muhammed kemal-i Hüseyin Ali ra bülend salavat.” (Yalçın-Yılmaz, 2005: 20) XIX. yüzyıla ait diğer iki tercüman-ı tâc şöyledir: “Erenler dergâhının ve râhının/yolunun bir kölesiyim yüzüm hâk eyledim hâk-i deriyim/Giyüben Kaygusuz Baba'dan tâc-ı izzet/erenlerin erenlerden dileyim.” “Erenler meydanında men-i kemîne/yüzüm hâk eyledim hâk-i derine/Giyüben Kaygusuz'dan tâc-ı izzet/hi diyelim erenlerin demine/Allahu ekber Allahu ekber ve lillahi'l-hamd.” (Soyyer, 2005: 274) Ayrıca Erkânnamelerde tespit ettiğimiz birbirine benzer iki tercümün-ı tâc şu şekildedir: “Mürşide varub badehu üç adım geri çeküp bunu okuya. Bismişah Allah Allah... Erenler dergâhına men kemine yüzüm hak eylerim. Hak darına. koyuben Kaygusuz sultandan tâcı ü izzet Hü diyelim Pirimizin demine, erenlerden haklı hayırlsın şey'en lillah dilerim Allah Eyvallah.Ba'dehu bunu tercüman-ı niyaz okuya; “Bismişah Allah Allah... Ve lillahı el meşriku ve el magribü feeynemâ tuvellû fe-semme vechullahi”(2/115) (Koçak, 2005: 87). “Mürşide varıp sonra üç adım geri çekilip bunu okuya. Bismişah Allah Allah... Erenler dergahına ben çaresiz geldim. Kaygusuz sultandan tâcı ve şeref, Hü diyelim Pirimizin hakkına, erenlerden Allah rızası için himmet dilerim. Allah eyvallah. Sonra bu niyaz tercümanını okuya Bismişah Allah Allah... Ve lillahı el meşriku ve el magribü feeynemâ tuvellû fe-semme vechullahi.” (Koçak, 2005: 124).

Tâc giyme sırasında okunan bir diğer dua ise tekbîr-i tâc-ı şeriflerdi. XIX. yüzyıla ait tespit edilen altı adet tekbîr-i tâc-ı şerif şunlardır:

(1) “Veliyyü'n-Nebevî/ Hak hânedân-ı Muhammed Şâh Ali sırr-ı Sübhân azîmetik/ ya Allah ya Allah ya Allah mâ'nay-ı Hünkâr Hacı Bektaş Velî/Allahü ekber Allahü ekber Allahü ekber ve lillahilhamd havâlet Murtaşâ Ali.”

(2) “Bism-i Şâh Ali ibn Ebi Talib esedânü'l-gâlib îmânen ve irşâden ve sallallahu alâ seyyidinâ Muhammed Sahibü't-tâc ve'l-mî'rac pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş dem-i sultan Kaygusuz Baba destûr havâlet Ya Şâh-ı Merdân.”

(3) “Bism-i Şah Ali ibn Ebi Talib esedallu’l-gâlib kerremallu vechihi ve radiyallahu teâlâ anhü imânen ve irşâden ve sallu alâ seyyidinâ Muhammed sâhibü’t-tâc ve’l-mi’rac salavâten eimmeten ebeden Yâ Hünkâr Hacı Bektaş Veli kaddese sırrehü’l-celî ve ser çeşme-i serverân Hazret-i Kaygusuz Veli gerçek demine hü. Bismillah Kur’an 2/115 ‘feeynemâ tuvellü fe-semme vechullahi=Nereye dönerseniz dönün Allah’ın vechi işte oradadır’ Allah lâ ilâhuve’l-hayyu’l-kayyum”

(4) “Elhamdulillahi’llezi refaassemâe bi gayri umdin Ali ibn Ebi Talib esedullabi’l-gâlib seyyidinâ Muhammed sallallahu teâlâ aleyhi ve selem sâhibü’t-tâc ve’l-mi’rac bismillahi ve billahi ekber bismillahi minallahi ilallahi ekber Elhamdulillahi rabbil âlemin lâ ilahe illahuvallahu ekber huve’l-evvelü huve’l-âhirü hüve’z-zahirü hüve’ll-bâtını Allahu ekber ve li’llahi’l-hamd.” (Soyyer, 2005: 280)

(5) “Bismillahi ve billahi ve alâ sünneti resulillahi sallallahu teâlâ aleyhi ve selem kemâ saleyte alâ İbrahime ve alâ âli İbrahime inneke hamidün mecid Allahu ekber Allahu ekber alâ ve sallallahu ala seyyidinâ Muhammed sâhibü’t-tâc ve’l-mi’rac havalet Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli sırr-ı Sultan Kaygusuz gerçekler demine hü.”

(6) “İsm-i Şah esedullahi’l-galib Ali ibn Ebi Talib dem-i piran sırr-ı Şah-ı Merdan düvazdeh imam çehardeh mâsûm-ı pâk Veli vü nebi-i Hak hânedân-ı kutb-ı âlem Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli sırr-ı Kaygusuz Baba Elhamdulillahi’llezi refaassemâvât ve’lhamdulillahi’llezi ceale kulubu’l-ârifin fahhara tâc ve’l-mi’rac lâ yerfaa an libası’t-takva ve lâ yerfaa an libası’l-âfiye Bi’smillahi Allahu Allahuekber lâ ilâhe ilallahu ekber Allahu va’llahu ekber ve li’llahi’l-hamd Kur’an 2/115 “fe-eynemâ tuvellü fe-semme vechullahi=Nereye dönerseniz dönün Allah’ın vechi işte oradadır.” (Soyyer, 2005: 281)

Bunların dışında Erkânnamelerde tespit ettiğimiz başlıca tekbir-i tâclar şu şekildedir: “Bismillahirrahmanirahim elhamdulillahillezi caalet tâce vel mihrace vel minbere vel buraka subhanellezi esra bi abdihi leylen minel Mescidi’l-Haram ilel Mescidi’l-Aksa, allahumme salli âla Muhammed ve ala âli Muhammed Allah Allah sırrı şah Veli hak handan-ı Muhammed Ali pirimiz kutb-i cihan Hacı Bektaş Veli azametü. Tekbir: Allahu Ekber Allahu Ekber la ilahe illallah Allahu Ekber Allahu Ekber ve lillahil hamd havalet-i âl-i abâ hu dost (Yalçın-Yılmaz, 2005: 18). “Bismişah elhamdüllahillezi caalet tâce vel mihrace vel minbere vel burake hedaner rasulü ve huve mehdiyyen lil alemin. Subhanellezi esra bi abdihi leylen minel mescidil haram ilel mescidil aksa ellezi barekne havlehu.” (Koçak, 2005: 79).

Müstakimzâde’ye göre Bektaşiler tâc merasimi sırasında “Allah Allah, sırr-ı Şâh Veli, hânedân-ı Ali, tâcü’l-ârifin Hünkâr el-Hacc Bektaş Veli, küllü şey’in

hâlikü'l-vücûhehu” denilip ayete'l-kürsî okunduktan sonra “Allahü ekber Allahü ekber lâ ilahe illallahu vallahu ekber Allahu ekber ve lillahi'l-hamd ber cemâl-i Muhammed, kemâl-i Hüseyin el-bülend-i salavât” tekbirleri okunarak tâcın dervişin başına giydirildiğini nakletmektedir (Müstakimzâde, 2001: 89-90).

Hasan Cemalî Baba'ya göre ise tâc giydirmeye ayini sırasında müşşid tâlibin kulağına “sırrün min sırrü'llah ve feyzün min feyzullah” olan telkin-i hakikat gözünü tekmiil ettikten sonra şeriatte üstvar ol, tarikatta haberdar ol, ma'rifette payidâr ol, hakikatte haksâr ol deyip tâcını başına giydirirdi (Yıldırım, 2005: 131, 188).

Birge ise Bektaşilerin tâc giydirmeye anını şu şekilde anlatmaktadır: “... Sonra müşşid tâcı alır ve şöyle der: ‘Bismi Şah, Allah Allah! Tâcı, mucizevi yolculuk miracı ve minberi ve Burak'ı takdir eden Allah'a hamd olsun. Efendimiz Muhammed ve ehl-i beyte övgüler olsun! Kulu Muhammed'i bir gece Mescid-i Haram'dani kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımı Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Doğrusu o, iştir ve görür. Elif lam mim. Allah, O'ndan başka tanrı olmayan, O'ndan başka her şey yok olacaktır, hüküm O'nundur, O'na döndürüleceksiniz. Allah Allah ehl-i beytin sırrı, arifler tâcı, ermişler gavvı kutbu'l-evliya, ışıklı mâbet Horasan Nişabur'dan Hünkâr Hacı Bektaş Veli. Allah büyüktür, Allah büyüktür. Allah'tan başka tanrı yoktur. Şüphesiz Allah büyüktür. Allah'tan başka tanrı yoktur. Şüphesiz Allah büyüktür. Allah büyüktür. Şüphesiz övgüler O'nadır. Havalet ya Şah, Pirlar Hu dost.' Tâcı talibin başına koyar, sırtını üç kez okşar ve şunları söyler: ‘Destur ya Şah, Oniki İmam, Gerçek Müşşid, gerçeğe Hü.’ (Birge, 1991: 213-214)

XIX. yüzyıla ait bir tâc gülbengi ise şöyleydi: “Fahrın mezîd ola günâhın menzilin pâk ola erenler dü-cihanda destgîrin ola Pirim Hünkârım dünyada yardımcımız ahrette şefaâtçimiz ola üçler, beşler, yediler, kırklar, Hacı Ali Baba'nın gerçekler demine hü.” (Soyyer, 2005: 278)

Tâcın İhtiva Ettiği Anlamlar

Tarikat şeyhleri tâcı ruhani saltanat ve manevi devlet simgesi olarak giyerlerdi (Uludağ, 2005: 340). Bektaşilikte ise şeyh elinden tâc giymek özel bir mana ihtiva ederdi. Bu açıdan bakıldığında tâc, sıradan bir giysi değildi. On iki terkli tâc giymek, Hakk'ın sırrının *kalbî zikir* makamına ulaştığına işaret etti. On iki terkli tâc giyenin teşbihi On İki İmam'dı (Eşrefoğlu Rumî, 2002: 55).

Hz. Peygamberin de manevi olarak giydiği on iki terkli tâcın her terki bir manaya işaret etti. Öncelikle bu terkler Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın evlatlarından imam olan On İki İmam'ı temsil ediyordu (Atalay, 1991: 16). Tâcın tepesinde terklerin

hepsinin bir araya toplandığı yer zât-ı ehadinin vahdâniyyetine işaret etti. İnsanda on iki yaramaz sıfat olup bunlar insana ibadeti terk ettirip fıskıyyâta sebep olmaktadır. İşte tâcdaki on iki terk tâc sahibi olan kişinin o on iki yaramaz huyları terk edip onların her birinin yerine melekiyet sıfatlarından birini getirip tahsil-i kemâl etmesine işaret etti.

On iki yaramaz sıfattan ilki cehaletti. Bir dervişin yapması gereken cahilliğe sebep olan şeyleri terk edip ilim tahsil etmektir. Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Allah’tan başka tanrı bulunmadığına şahit bizzat Allah’tır. Bütün melekler, Hak ve adalatten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve Hakîm Allah’tan başka tanrı olmadığına şahittirler.”⁴ “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁵ Ayrıca Hz. Peygamberin bu konudaki bazı hadisleri şöyledir: “İlmi, beşikten mezara kadar tahsil ediniz.”⁶ “İlim, Çin’de de olsa, tahsil etmek için yollar arayınız.”⁷ “Alimler, Peygamberlerin vârisleridir.”⁸

İkincisi masiyetti. Yani Allaha ve Resûlüne asi olmaktır. Derviş günahları terk edip onun mukâbili sıfat olan tâate sarılmalıdır. Onu tahsil edip Allah ve Resûlüne itaatkar olmaktır. Zira Allah şöyle buyurmuştur: “Allah’a itaat edin. Resûlüne ve sizden olan ulü’l-emre de itaat edin”⁹

Üçüncüsü hevâ-yı nefstir. Her dervişe nefsi öldürüp hevaları terk etmek ve tevbe-i istiğfar yapmak gereklidir. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: “Ama kim Rabbinin divanında durmaktan korkarsa ve nefsini hevâ ve hevese uymaktan dizginlerse onun varacağı yerde cennettir olsa olsa.”¹⁰

Dördüncüsü gaflettir. Bu münasebetle gafletten uzaklaşıp zikre devam etmeli, daima Hak Teâlâ’yı zikretmelidir. Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “Allah’ı çok zikredin O’nu sık sık anın.”¹¹

Beşincisi tamâdır. Onun mukâbili kanaattir. Bu konuda Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Kanaat, tükenmez bir hazinedir. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir: Kanaat, tükenmez bir hazinedir.”¹²

Altıncısı, muhabbet-i dünyadır. Yani dünya ehlinin kapısına dünya için varmaktır. Onun mukâbili tevekküldür. Dünya muhabbetini terk edip yerine muhabbetullah ve muhabbet-i Resûl’ü getirip Hak’a tevekküldür. Allah Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır: “Allah’a dayanıp güvenene Allah kâfidir.”¹³

Yedincisi arzu ve hevestir yani dünya mertebelerinden yüce mertebe istemektir. Onun mukâbili zühddür. Lazımdır ki büyüklük muhabbetini zâhidlik eyleye. Çünkü Hz. Peygamber “Peygamberlikten sonra gelen Sıddikiyet makamını ihraz edenlerden bile en son silinecek duygu, makam sevgisidir.” buyurmuştur¹⁴.

Sekizincisi şehvettir. Onun mukâbili takvâdır. Zira Allah kutsal kitabında “Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız içinizden takvâda (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır” buyurmaktadır¹⁵.

Dokuzuncusu kibirdir, onun mukâbili tevâzudur. Kibri terk edip tevâzu sahibi olmalıdır.

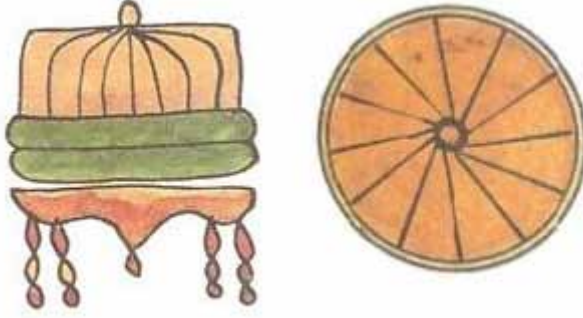
Onuncusu cevrdir. Yani ehl-i imâna cevr ü cefâ ve zarar etmektir. Onun mukâbili nefydir. Keza Allah şöyle buyurmuştur: “O müttakiler ki kızdıklarında öfkelerini yutar insanların kusurlarını affederler.”¹⁶ Ayrıca Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmaktadır: “İnsanların en hayırlısı, onlara bir faydası dokunandır. İnsanların en şerlisi de, onlardan kaçmak suretiyle aralarına karışmayan ve onlara bir faydası dokunmayan kimsedir.”¹⁷ “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.”¹⁸

On birincisi bahl ve aceledir. Onun mukâbili cömertliktir. Hasisliği ve acele etmeği terk edip cömertlik etmeli ve sabır göstermelidir. Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Hak yolunda sabredenlerdir ki ücretleri hesapsız bir tarzda ödenir.”¹⁹ Ayrıca Hz. Peygamberin bu konudaki hadisleri şunlardır: “İman, iki kısımdan müteşekkildir: Birinci kısım ‘sabır’, ikinci kısım ise ‘şükür’dür.”²⁰ “Bir mü’minin gönlünde, cimrilik ile iman kesinlikle bir arada bulunmaz.”²¹ “Sabretmek, sıkıntıdan kurtulmanın anahtarıdır.”²²

On ikinci Allah’ın kazasından yüz çevirmektir. Onun mukabili teslimiyettir. Allah’ın kazası gelince yüzünü çevirmeyip, vesveseleri terk etmek, kazaya rıza göstermek, belâya sabretmek ve nimete şükretmek gerekir. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: “Allah onlardan razı onlar da Allah’tan razı oldular.”²³ “Şükredin bana sakın nankörlük etmeyin.”²⁴ “Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ille yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele! Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde ‘Biz Allah’a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O’na döneceğiz’ derler.”²⁵

Bu on iki yaramaz sıfatları terk edip ve on iki güzel sıfatları tahsil etmelidir. Bir derviş ancak o zaman tâc giymeye müstahak olurdu. “Ben gizli bir hazineydim.” kudsî hadisi on iki harften oluşuyordu. Tâcın on iki terklı olması tâcdaki terklerin gizli bir hazine olduğuna delalet ediyordu. Ayrıca *Lâ ilahe illâ’llah* kelimesi on iki harftir. *Muhammedün Resulu’llah* kelimesi de on iki harften meydana gelmiştir. Tâcın on iki dilimli olmasının bir sebebi bu harflere işaret etmesindedir. Bu münasebetle tâc giyen kimse bu sözleri, yani kelime-i tevhidi dilinden düşürmemeliydi. Daima zikrullahla meşgul olmalıdır. Hakk’ın zikri, dilinden ve kalbinden yol bulup zikr-i kalbî makamına vasil olabilir. Bu itibarla on iki terklı tâc giyenlerin sırrı Hakk’ın

zıkr-i kalbî makamına erişip vâsil olduklarına işaret etti (*Bektâşî Tarikatına Ait Usul Âdâb Âyinler Mecmuası*, 1284: 28a-30a; Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, 2005: 87-89; Özcan, 2007: 31-32; Sunar, 2003; 161).

Resim 4. On İki Terkli Bektâşî Tâcının Yandan ve Üsten Görünüşü

Hüseyinî tâcdaki bu on iki terek, insanın on iki kötü huyunu bırakmasına işaret etmekteydi. Ayrıca tâca büyük bir kudsiyet atfedilip; tâcın içinin sır, dışının nur olduğu söylenirdi. Bu konudaki bir nefeste “Hacı Bektaş Velî'nin külâhını başına giyen, Hz. Ali'nin sırrına erer” denilmekteydi (Eröz, 1977: 276).

Tâcın alt kenarındaki parçalara kapı denirdi. Bunlar dört kapıyı (şeriat, tarikat, marifet ve hakikat) simgelerdi. Tâcın kubbesinde on iki tereğin birleştiği yerde bulunan düğmeye (mühür veya gül) ise *nokta-i hakikat* denilmekteydi. Bu nokta Allah'ın zat-ı ahadiyetine işaret etti (Eröz, 1977: 276-277).

Bunların dışında tâcda birçok mana ve özellik mevcuttu. İstivası, ulvî idi. Kalbi ve kiblesi Pîr olup suflî alemde ulvî aleme (aşağıdan yukarıya) tebdil olma. İsmi, düşmekti. Pişvası (önü), mehirdi. Şerhi on iki imamdı. Dirisi, başa giymekti. Farzı, muhabbeti, erenler sohbetiydi. Sünneti, hizmet etmekte. Ölüsü, başa giymeyip kenara koymaktı. Aslı, Yüce Allah'tı. İstiğfardı. Kaidesi bağlanmaktı. Noktası, sırr-ı hakikatti. Kenarı iki cihana hükmetmekti. Lengeri, salıkların birbirleriyle ünsiyeti ve yaratılmıştan kesilmekti. İmanı, hakikat menziliydi. Kelimesi, tekbirdi. Guslü, halktan kesilmekti. Kilidi, müşkül halletmek, yani sorunları çözmekti. Canı, erenlerin hizmetinde kabul olmak ve başta görünmekti. Hayatı, halktan ayrılmak ve pak tutup dirlik ile giymekti. Mematı, haramı baştan indirip halk eline girmekti. Ölümü, halk ile dirilmekti. Aslı, istiğfar ve dünyayı terk. Fer'i, cahillerden ve kadınlardan münafıklardan kaçır gibi uzak durmaktı (Erkanname-1, 2007: 190-194; Bektâşî Tarikatına Ait Usul Âdâb ve Âyinler Mecmuası, 1284: 27b-28a; Koçak, 2005: 94-95; Sunar, 2003: 160; Özcan, 2007: 30; Eröz, 1977: 277; Oytan, 2010: 55-56).

Resim 5. Dört Terkli Tâclı Tevfik Baba

Tâcın kubbesi pîr itibar olunup tepesinde “Allahü la ilahe illa hüve küllü şey’in hâlikü’l-vücûhehu lehü’l-hükmü ve ileyhi türce’un”²⁶; ortasında “ayet-i kürsî (Allahu lâ ilahe illa hüve’l-hayyü’l-kayyum)”²⁷; kenarında “sure-i yasin”; eteğinde “yasîn ve’l-Kur’ani’l-hakîm”²⁸; iç kısmında “senurihim âyatinâ fi’l-afâki ve fi enfüsihim”²⁹; dış kısmında “lâ ilahe illallah Muhammedün Resulullah Ali Veliyullah ve Mehdi eminullah”³⁰; altında “fe-eynemâ tuvellû fe semme vechullâh”³¹; arkasında “ve alleme ademü’l-esmâ kullehâ sümme aradahum ale’l-melâiketi temmet”³² ve önünde “Fatima tevalevve Fatima fesümmihü vechullah” yazılı olurdu (Erkanname-1, 2007: 194-195; *Bektâşî Tarikatına Ait Usul Âdâb ve Ayinler Mecmuası*, 1284: 27b-28a; Koçak, 2005: 95; Müstakimzâde, 2001: 89; Özcan, 2007: 30; Sunar, 2003: 161). Bununla birlikte Erkannamelerde tâcın terkinde “terk-i dünya re’si, külli ibadet hubbi, dünya re’si küllü hatıyyetin” ile tâcın Arşullah ve yüzünün Vechullah olduğu yazılıdır. (Koçak, 2005: 96)

Edhemî tâcın dört tereği terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hestî (varlık) ve terk-i terk’e işaret etmekteydi (Safer Baba, 1998: 270; Sunar, 2003: 161). Yani Allah’tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamanın sembolüydü.

Horasanî de denilen bu tâcın bir örneği Üsküdar’da Bandırmalı tekkesi mezarlığındaki Hacı Halil Dede’ye ait 1855 tarihli mezar taşında bulunmaktadır

(Atasoy, 2005b: 179). Bununla birlikte Brown, adı geçen tâcın tereklerinin taşıdığı anlamları şu şekilde ifade etmektedir: “Birincisi, giyenin dünyayı terk ettiği; ikincisi, cennet ümitlerinden vazgeçtiği; üçüncüsü, riyayı hor gördüğü, yani ibadet etmez sanıldığı hakkında başkalarının fikrine aldırmadığı; dördüncüsü, hayatın bütün zevklerinden vazgeçtiği ve yalnız Allah’a yöneldiği ve onunla tatmin olduğunu gösterir.” (Brown, 1868: 148, 191-193; Atasoy, 2005b: 179-180) Gölpinarlı’ya göre bu tâc Bektaşiler arasında önceleri evli babalar tarafından kullanıldığını, on iki terkli tâcın ise mücerretlere mahsus olduğunu, ancak daha sonra her babanın on iki terkli tâcı giydiğini belirtmektedir. Ayrıca Edhemîliğin XVII. yüzyıldan itibaren Bektaşiler tarafından temsil edildiğini belirtmekte, Edhemî tâcın dört terkinin “dünyayı, ahireti, varlığı ve terk edişi terk etmeye işaret” olduğunu söylemektedir (Atasoy, 2005a: 181-182).

Elifi tâc, iki terkli olup bu terkler ilm-i zahir (görülenlerin ilmi) ve ilm-i batını (sırların ilmi) ifade ettiği bildirilmektedir. Ayrıca bu iki terk tarikat mensuplarının dünyayı terk ettiklerine ve ukbaya (ahiret alemi) yöneldiklerine işaretti. Bununla birlikte bu iki terkin Allah’ın zat ve sıfatına; tâcın bir yüzü ayine-i alem (dünyanın aynası) ve diğer yüzü mir’at-ı Muhammedi (Hz. Muhammed’in aynası) olduğuna; “var olsun” anlamına gelen kün kelimesine; her şeyden çift çift yaratılmış olmasına delalet ediyordu (Atasoy, 2005a: 172-174). Gölpinarlı, Elifi tâcın elif harfine benzetildiğinden bu şekilde anıldığını tekrar etmekte, bu tâcın Horasanî tâcdan bozma olduğunu belirtmektedir (Gölpinarlı, 1953: 115, 427). Brown bütün harflerin eliften çıkması gibi bu tâcın da aynı kaynaktan olduğunu ve bu sebeple elifi denildiğini nakletmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’e hilafet etmenin bir işareti sayıldığını, Hz. Peygamber bir halife tayin edeceği zaman Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikar biçiminde bir başlık yapmıştır (Brown, 1868: s.88-89).

Resmî Ali Baba’ya göre tâc, padişahlık yani dünya ve zenginlik alameti idi. Ancak baba tâc ve tahttan ziyade fakr ile övünmekteydi (Arslan, 2003: 37).

*Fakr ile fahr eyleyip tâc u kabâdan fâriğiz
Ma’sûm-ı pâk biz Ali Zeyne’l-âbâ-yı cânlarız*

Virânî Dede, Bektaşilikte bir kişinin özünü ruh-ı Muhammed Ali’ye yetirmeden fukarayım demesinin ve tâc giymesinin taklitten başka bir şey olmadığını ifade etmektedir (Ünal, 2006: 112). O hâlde tâc giymek şekilden daha çok iç âleme yönelik bir anlam taşımaktaydı. Virânî Dede bir kişinin Bektaşilik erkânını bilmeden, bu yolun dostuna dost, düşmanına düşman olmadan, canını ve başını bu yolda olanların aşkına feda etmeden, benlikten arınmadan, Muhammed Ali evladının kulu ve kurbanı olmadan, imamların işlediğini işlemeden, Cafer-i Sadık tarikatı erkânına kail olmadan ve onun fakrını görüp o fakra özünü vermeden tâc ve post sahibi olmanın bir faydası olmayacağını bildirmektedir (Ünal, 2006: 112-113).

Sonuç

Bektaşilikte tâc önemli bir giysi ve semboldü. Tâc giymek Bektaşilikte olgunluğa ulaşmak için muhakkak yerine getirilmesi gereken yedi farzdan biriydi. Bu münasebetle tâc giyebilmek için bazı kötü huylardan arınmış ve belli bir olgunluğa ulaşmış olmak gerekiyordu. Bu cümleden olarak Bektaşikte tâc özel bir törenle giyilir ve manevi anlamlar ihtiva ederdi. Tâc giyme törenleri (tekbirleme adı verilen) sırasında çeşitli dualar okunurdu. Bunlara tercüman-ı tâc, tekbir-i tâc ve gülbeng-i tâc gibi isimler verilmişti.

Bektaşilikte Elifî tâc, Edhemî tâc, Şemsî tâc ve Hüseyinî tâc gibi çeşitli tâclar mevcuttu. Bunlar şekil yönüyle iki, dört, beş, yedi, sekiz ve on iki terkten meydana geliyordu. Hacı Bektaş Veli Hz. Peygamber'den kendisine ulaştığına inanılan Elifî tâc giymişti. Ancak özellikle on iki terklı Hüseyinî tâc Bektaşiler tarafından yaygın olarak tercih edilmişti. Tâcların aralarındaki fark sadece şekilden ibaret değildi. Her biri tarihî süreçleri ve ifade ettikleri anlamlar yönünden birbirlerinden ayrılıyordu. On iki terklı tâc giyebilmenin on iki şartı bulunuyordu. Bu on iki şart şunlardır: Cahilliği bırakıp ilim tahsil etmek. Asiliği bırakıp Allah'a ve Resulüne itaat etmek. Nefs heva ve hevesini terk edip istiğfar etmek. Gafleti terk edip daima Allah'ı anmak. Cimriliği bırakıp kanaatkar olmak. Dünya muhabbetini terk edip Allah'a ve resulüne muhabbet etmek ve Hakk'a tevekkülde bulmamak. Dünyanın yüksek mertebelerini ve kibirlenip böbürlenme meylini terk edip, zühde bulunmak. Şehveti terk edip takvaya sarılmak. Gururu terk edip tevazu sahibi olmak. Müslümanlara cevr-ü cefadan sakınmak ve onlara faydalı olmak. Aç gözlülüğü ve aceleciliği bırakıp cömert ve sabırlı olmak. Allah'ın kazasından yüz çevirmeyip Allah'a teslim olmak, yani kazaya rıza göstermek, belaya sabretmek ve nimete şükretmek.

İşte bu on iki sıfatın üzerinde tecelli ettiği sâlik tâc giymeye layık görülürdü. İlave olarak La ilahe illallah ile Muhammedün Resulullah kelime-i tevhidi de on ikişer harfti. Bu sebeple tâc giyen kimsenin kelime-i tevhidi dilinden düşürmemesi gerekmektedir. Kısacası Bektaşilikte tâc belirli bir olgunluğa ve makama işaret ediyordu. Sıradan bir giysi değildi.

Sonnotlar

¹ Arakiye, dervişlerin giydikleri yünden (tiftikten) yapılan ince külah veya takkedir (Pakalın, 2004-I: 64)

² Eşrefoğlu Rumi'ye göre tâc Hz. Peygamber'e gökten inmişti. Onun terkinin çift mi yoksa tek mi olduğunu kimse bilmiyordu. Ayrıca tâc nurdan ve kudretten hasıl olmuş olup kimse sırrına erememişti. Bununla birlikte Hz. Peygamber hayattayken tâcî Hz. Ali'ye ısmarlamıştı (Eşrefoğlu Rumi, 2002:54-55). Buradan anlaşılacağına göre tâcın kökeni ile ilgili başka tarikatlarla Bektaşilik arasında bir benzerlik bulunmaktaydı.

- ³ Bu tâcın ilk defa Balım Sultan tarafından kullanıldığı da rivayet edilmektedir (Eröz, 1977: 276)
- ⁴ Al-i İmran suresi 18. Ayet: “şehida’llâhu ennehû lâ ilâhe illâ hüve ve’l-melâiketü ve ulü’l-ilmi kâimen bi’l- kisti”
- ⁵ Zümer suresi 9. Ayet: “Hel yesteve’llezîne ya’lemûne ve’llezîne lâ ya’lemûn”
- ⁶ Hadisin aslı şöyledir: “Te’alleme’l ilme mine’l Mehdi ile’llahdi.”
- ⁷ Hadisin aslı şöyledir: “utlubü’l ilme velev bissin.”
- ⁸ Hadisin aslı şöyledir: “El ulemâü verasetü’l-enbiya”
- ⁹ Nisâ suresinin 59. Ayeti: “Etiü’llahe ve etiü’r-resüle ve ulül emri minküm”
- ¹⁰ Nâziât suresinin 40 ve 41. Ayeti: “Ve kale’llahü Teâlâ ve emmâ men hâfe makâme Rabbihi ve nehen Nefse ani’l-hevâ feinne’l-cennete hiye’l-me’vâ.”
- ¹¹ Ahzâb suresinin 41. Ayeti: “üzkuru’llahe zikren kesîra.”
- ¹² Hadis’in aslı şöyledir: “El kanaatü kenzün lâ yefnâ” bir dahi “azze men kânaa zelle men tamaa.”
- ¹³ Talâk suresi 3. Ayet: “ve men yetevekkel ale’llâhi fe hüve hasbühü.”
- ¹⁴ Hadis şöyledir: “ahiru ma harace mines-siddikine hubbu’l-câh”
- ¹⁵ Hucurat suresinin 13. Ayeti olan bu ifade şöyledir: “İnne ekremeküm inda’llâhi etkâküm”
- ¹⁶ Ali İmran suresinin 134. ayeti olan bu ifadenin aslı şöyledir: “Ve’l kâzîmine’l gayze ve’l âfine ani’nnâsi”
- ¹⁷ Hayrûnnâsi men yenfau’nnase şerru’n-nâsi men yefirra’nnâse
- ¹⁸ Men lâ yerhamü’nnase lâ yerhamühullâhu
- ¹⁹ Zümer, 39/10. İnnemâ yüveffe’s-sâbirüne ecrehüm bigayri hisâb
- ²⁰ Hadis’in aslı şöyledir: “el’imânü nisfün nisfün es-sabru ve nisfun eş-şükrü.”
- ²¹ Hadis’in aslı şöyledir: “Lâ yectemeu’şah el imânu fi kalbi’l-mü’minine ebeden zirken.”
- ²² Hadis’in aslı şöyledir: “kale’s-sabrü miftahül ferec”
- ²³ Tevbe, 9/100. “Radiya’llahü anhüm ve radû anh”
- ²⁴ Bakara, 2/152. veş-kürülü velâ tekfürün
- ²⁵ Bakara, 2/155, 156. veleneblüve’nnaküm bişey’in mine’l havfi ve’l cûi ve naksin mine’l emvâli ve’l enfüsi ve’s semerât. Vebe’şşiri’s-sâbirîn. Ellezîne izê esâbethüm musibetü’n kâlû innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciün
- ²⁶ Kasas suresinin 88. Ayeti olan bu ifadenin meali, “Allah’tan başka ilah yoktur. O’nun vechi (zâtı) hariç her sey yok olacaktır. Hüküm O’nundur ve hepiniz O’nun huzuruna götürüleceksiniz” şeklindedir.
- ²⁷ Bakara suresi 255. ayet ve Âl-i İmran suresi 2. ayetinde geçen bu ifadenin meali “Allah’tan başka ilah yoktur. O Hay’dır, Kayyûm’dur” şeklindedir.
- ²⁸ Yasin suresinin 1-2. ayetleri olan bu ifadenin meali, “Yasin, Kur’an-ı hakime and olsun” şeklindedir.
- ²⁹ Fussilet suresinin 53. ayeti olan bu ifadenin meali, “Biz insanlara ufuklardaki ve kendi iç dünyalarındaki delillerimizi göstereceğiz” şeklindedir.
- ³⁰ Kelime-i tevhid ifadesi olan bu sözüün anlamı “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed O’nun elçisidir, Ali velisidir, Mehdi emindir” şeklindedir.
- ³¹ Bakara suresinin 115. ayetinde geçen bu ifadenin meali “hangi tarafa dönerseniz dönün, Allah’ın

vechi işte oradadır” şeklindedir.

³² Bakara suresinin 31. ayetinde geçen bu ifadenin meali “Ve Adem’e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklerle gösterdi. ‘Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin’ dedi” şeklindedir.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa (1309), *Tarih-i Cevdet XII*, Dersaâdet.
- Ahmed Rıfat Efendi (1293), *Mir’âtü’l-Mekâsid fî Def‘i’l-Mefâsid*, İstanbul.
- Ahmed Rıfkı (1327), *Bektaşî Sırrı-II*, İstanbul.
- ARSLAN, Saime (2003), *Resmî Ali Baba ve Divânı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Aşıkpaşazâde Tarihi* (1332), Tarih-i Osmanî Encümeni Neşri, İstanbul.
- ATALAY, Besim (1991), *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, çev. Vedat Atilla, İstanbul.
- ATASOY, Nurhan (2005a), *Derviş Çeyizi Türkiye’de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*, Ankara.
- ATASOY, Nurhan (2005b), “Osmanlı Dönemi Tarikat Kıyafetleri ve Cihazları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C.EV): 464/23489
- BİRGE, John Kingsley (1991), *Bektaşîlik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul.
- BJÖRKMAN, W. (1970), “Tâc”, *İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul.
- BROWN, John P. (1868), *The Dervishes or Oriental Spiritualism*, London.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2205), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- ERDEM, Cem (2011), “Muhammet Ali Hilmi Dedebaba Erkân-nâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 57, Ankara, 245-258.
- Erkânname-1* (2007), haz. Doğan Kaplan, Ankara.
- ERÖZ, Mehmet (1977): *Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîlik*, İstanbul.
- Esad Efendi (Sahhaflarşeyhizade Seyyid Mehmed) (1243), *Üss-i Zafer*, İstanbul.
- Eşrefoğlu Rumî (2002), *Tarikatnâme*, haz. Esra Keskinlik, İstanbul.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999-2001-2003-2005), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II-IV-VII-VIII-IX*, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1953), *Mevlana’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul.
- GÜLÇİÇEK, Ali Duran (2004), *Her Yönüyle Alevîlik (Bektaşîlik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar III*, Köln.
- GÜNDÜZ, Tufan (2010), “Hacı Bektaş Velî’nin Yol Arkadaşı Kolu Açık Hacı Sultan ve Velayetnamesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 55, Ankara, 71-95.
- HASLUCK, Frederick William (1928), *Bektâşîlik Tedkikleri*, trc. Râgıb Hulûsi, İstanbul.
- Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi* (2010), Yayına haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüsoğlu, Ankara.
- İŞLİ, H. Necdet (2009), *Osmanlı Serpuşları*, İstanbul.

- KOÇAK, Yunus (2005), “Arnavutluk Devlet Arşivlerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler Erkânname-2”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*-33, Ankara, 71-144.
- KORKMAZ, Esad (2003), *Ansiklopedik Alevilik-Bektâşilik Sözlüğü*, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1976), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli (Vilayetnâme)* (1990), haz. A. Gölpinarlı, İstanbul.
- MİKOV, Lyubomir (2009), “Bulgaristan’da Türk Halk Tasavvufu (Dört Türbe ve Evlialarına İlişkin Materyallere Göre)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 52, Ankara, 87-99.
- Müstakimzâde Süleymân Sa’deddin (2001), *Traktat Uber Die Derwischmutzen (Risâle-i Tâciyye)*, haz. Herausgegeben von Helga Anetshofer-Hakan T. Karateke, Leiden-Boston-Köln.
- OYTAN, M. Tevfik (2010), *Bektaşiliğin İçyüzü*, İstanbul.
- ÖZCAN, Hüseyin (2007), *Alevî/Bektâşi İnancına Bakışlar Canların Nefesinden*, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, İstanbul.
- REVNAKOĞLU, Cemaleddin Server (2003), *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, haz. M. Doğan Bayın-İsmal Dervişoğlu, İstanbul.
- Safer Baba (1998), *Tasavvuf Terimleri (İstilahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye)*, İstanbul.
- SAYGI, Hakkı (2007), *Soru ve Cevaplarla Alevi-Bektaşî İnancı*, İstanbul.
- Sırrı Rıfâi Alevî-Şeyh Ahmed Bedreddin (1284), *Bektâşi Tarikatına Ait Usul Âdâb Âyinler Mecmuası*, Süleymaniye Kütüphanesi (İzmirli İ. Hakkı), nr.1243.
- SOYYER, A.Yılmaz (2005), *19. Yüzyılda Bektaşilik*, İzmir.
- SUNAR, Cavit (2003), *Melâmîlik ve Bektaşilik*, İstanbul.
- SÜNKİTAY, Veli Necdet (1956), “Tarihte Bektaşilik”, *Türk Mason Dergisi*, 22, Aralık, 24-27.
- TEMREN, Belkıs (2010), “Bektaşî Giyim Kuşamında Kutsal Simgelere Örnekler”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2, Malberg, 19-34.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- ÜNAL, Bihter (2006), *Virâni Dede Fakr-nâme (İnceleme-Metin-Dizin)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- YAHYÂ Âğâh b. Sâlih el-İstanbulî (2005), *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm (Mecmu’atü’z-Zarâif Sandukatu’l-Ma’ârif)*, İstanbul.
- YALÇIN Alemdar-Hacı Yılmaz (2005), “Arnavutluk Devlet Arşivlerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler Erkânname-1”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 33, Ankara, 11-69.
- YILDIRIM, Rıza (2010), “Muhabbetten Tarikata: Bektaşî Tarikatı’nın Oluşum Sürecinde Kızıldeli’nin Rolü”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 53, Ankara, 153-190.
- YILDIRIM, Seyfullah (2005), *Hasan Cemâli Baba Hayatı, Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.